

Metodické doporučení MPSV č. 2/2009 k vyhodnocování situace dětí v obtížné sociální situaci

1. VYHODNOCENÍ PŘÍPADU DÍTĚTE V OBTÍŽNÉ RODINNÉ SITUACI

Případ dítěte v obtížné rodinné situaci by měl být důkladně, odborně a objektivně vyhodnocen hned v okamžiku, kdy se OSPOD s případem seznámí. Vyhodnocení mapuje situaci, objasňuje potřeby dítěte, a to, do jaké míry jsou či nejsou jeho potřeby naplňovány. Návrh na řešení situace a individuální plán péče o dítě musí být založený na objektivních a co nejúplnějších informacích.

Pokud vyhodnocení ukáže, že nejlepším řešením z hlediska dítěte je umístění v náhradní výchovné péči, je namíste hledat nejvhodnější formu péče a případně vhodnou náhradní rodinu.

Umístění dítěte do některého náhradního typu rodinné péče je z hlediska kvality života a vývoje dítěte zcela zásadní zásah, ke kterému by mělo být přikročeno po vyčerpání všech pokusů o podporu a sanaci původní biologické rodiny. Umístění mimo biologickou rodinu by mělo být co nejkratší. Velkou pozornost je třeba věnovat zlepšení rodinné situace, aby se dítě mohlo vrátit domů a žít s oběma rodiči, nebo alespoň s jedním. Pokud toto není dočasně či dlouhodobě možné, je třeba v první řadě hledat řešení v širší biologické rodině (tj. u prarodičů, dospělých sourozenců apod.).

Včasně a správně provedené vyhodnocení případu dítěte je zásadním momentem pro jeho další život.

1.1 Účel vyhodnocení situace dítěte

Účelem vyhodnocení případu dítěte je hloubkové odborné prozkoumání, které je přípravou pro vypracování „*Individuálního plánu péče o dítě*“. Vyhodnocení se týká celé řady okolností a podmínek života dítěte, které by měly být v co největší míře zachovány, aby dítě mohlo prožívat své dětství v kontinuitě a udržet a rozvíjet významné citové vazby a vztahy. V ideálním případě by mělo vyrůstat ve známém prostředí. Vyhodnocení případu spolu s vyhodnocením potřeb dítěte je základem pro hledání řešení celé situace. Od toho se odvíjejí další kroky sociálního pracovníka OSPOD.

1.2 Odpovědnost za vyhodnocení případu a úloha sociálního pracovníka OSPOD

Odpovědnost za vyhodnocení případu dítěte v péči mají sociální pracovníci OSPOD. Vzhledem k tomu, že vyhodnocení je součástí a základem pro vytvoření *Individuálního plánu péče*, mělo by jeho vytvoření pokud možno předcházet umístění dítěte mimo rodinu. Toto se *netýká* naléhavých neodkladných případů (například týraného dítěte, náhle osiřelého dítěte nebo odloženého novorozence apod.), kdy je vytvořen rychlý dočasný plán.

Je v zájmu dítěte, aby vyhodnocení bylo dokončeno v pokud možno krátkém časovém termínu. Na druhou stranu se nejedná o jednorázovou akci, ale o průběžný proces. Sociální pracovník OSPOD musí učinit rozhodnutí, které zásadním způsobem ovlivní život dítěte. Vyřešení jednoho problému často vede k tomu, že se objeví problémy další, a sociální pracovník musí umět zvážit, jestli přínos jednoho řešení vyváží jeho negativní následky.

Spolupráce odborníků je pro vyhodnocení dítěte zásadním momentem.

Postoje definované v Úmluvě o právech dítěte a jejich odraz pro práci sociálních pracovníků.

Základní východiska Úmluvy	Jak se odráží v řešení situace
<i>Dítě nejlépe prospívá ve své vlastní rodině, se svými vlastními rodiči¹⁾, popř. s blízkými příbuznými.</i>	<i>Sociální pracovník uplatní všechny možnosti, jak podpořit rodinu, aby dítě mohlo zůstat doma nebo u blízkých příbuzných.</i>
<i>Pokud dítě nemůže ani za podpory sociálních služeb zůstat se svými rodiči, má právo vyrůstat v rodinném prostředí, tedy v rodině náhradní.</i>	<i>Sociální pracovník vyhodnotí potřeby dítěte i rodiny a najde náhradní rodinu (adoptivní nebo pěstounskou), která dítěti dá možnost vyrůstat v rodinném prostředí přijetí a lásky.</i>
<i>Náhradní rodinná péče by měla být poskytována jen na nezbytně dlouhou dobu, pokud je to možné, dítě se vrací do původní rodiny.</i>	<i>Sociální pracovník má na mysli, že pěstounská péče je náhradním dočasným řešením, průběžné vyhodnocování situace a průběžné plánování včetně revize případu umožní operativní návrat dítěte do původní rodiny hned, jak je to možné.</i>
<i>Dítě potřebuje udržovat vazby k původní rodině, být s rodiči v nějakém typu kontaktu, který je udržován tak, aby existovala emocionální kontinuita.</i>	<i>Sociální pracovník během vyhodnocování a plánování a umístění dítěte průběžně spolupracuje s původní rodinou, která se v nejvyšší možné míře podílí na řešení situace. Kontakt je vždy dohodnut ve spolupráci s dítětem, rodiči, pěstouny, zařízením a sociálním pracovníkem, je součástí plánu péče.</i>
<i>Pokud je dítě ve věku, kdy je schopno zvážit svoji situaci, je mu vždy nasloucháno a jeho přání je prioritně bráno v úvahu.</i>	<i>Vyslyšení přání (či „hlasu“) dítěte v péči je věnována velká pozornost. Sociální pracovník využívá moderních metod odpovídajících věku dítěte tak, aby dítě mělo vždy možnost vyjádřit své pocity, potřeby a přání.</i>
<i>Pokud se jedná o dítě zcela opuštěné či bez vazeb na původní rodinu a je tzv. právně volné, je namístě hledat dlouhodobou pěstounskou péči do dospělosti dítěte či osvojení, které skutečně plně nahrazuje biologickou rodinu dítěte po právní i významové stránce.</i>	<i>Mezi pěstounskou péčí, a to i dlouhodobou, a osvojením je významný rozdíl. Sociální pracovník musí během vyhodnocování situace dítěte a vytváření plánu péče mít na paměti jak nejlepší zájem dítěte, tak situaci, ve které se dítě nachází.</i>

¹⁾ Neplatí v případě, že jeden nebo oba rodiče vážně ohrožují vývoj a zdraví dítěte

1.3 Principy, které by měly být při vyhodnocování situace dítěte dodržovány

Vyhodnocování situace dítěte:

- je zaměřeno na nejlepší prospěch dítěte (nikoliv jednoho z rodičů apod.),
- odvíjí se od stadia vývoje daného dítěte,
- je orientováno na prostředí, ve kterém dítě dosud vyrůstalo,
- bere v úvahu kulturní, náboženské a rasové zázemí dítěte,
- zahrnuje dítě, rodiče i širší rodinu,
- zaměřuje se na silné stránky dané rodiny a objasňuje stávající obtíže,
- pracuje na mezioborové úrovni, spolupracuje s úřady, NNO, zdravotníky, školou apod.,
- jedná se o průběžnou aktivitu, nikoliv o jednorázovou akci,
- probíhá paralelně s dalšími službami a podporou pro rodinu a dítě,
- je založeno na důkazech získaných v terénu a nikoliv pouze na získaných informacích.

Cílem vyhodnocení situace je plán další péče, který určí budoucí směr života dítěte. Sociální pracovník je zodpovědný za vyhodnocení (tj. objektivní popis stávající situace) i za vytvoření plánu (tj. návrh řešení situace).

1.4 Základní okruhy vyhodnocení případu dítěte v obtížné rodinné situaci

Situace ohroženého dítěte či rodiny se skládá z řady vzájemně provázaných skutečností a informací, které dohromady dávají přesný obraz situace z hlediska naplnění nejlepšího zájmu dítěte.

Tabulka s přehledem vyhodnocovaných oblastí

<i>Vývojové potřeby dítěte: sociální, emocionální, fyzický stav dítěte.</i>	<i>Kapacita rodičů pečovat o dítě.</i>	<i>Širší rodina a prostředí.</i>
Zdraví Vzdělání Emocionální vývoj a chování Identita Vztahy v rodině a další sociální kontakty Chování navenek Schopnost postarat se o sebe	Základní péče Zajištění bezpečnosti Citová vřelost Schopnost dávat dítěti vhodné podněty a stimulovat jeho rozvoj Stanovení a uplatnění hranic Stabilita	Rodinná historie a celkové fungování rodiny Širší rodina Bydlení Zaměstnanost Příjmy rodiny Sociální integrace rodiny Využití zdrojů společnosti

(A) DIMENZE VÝVOJOVÝCH POTŘEB DÍTĚTE

Při práci s dítětem je vždy důležité jasně porozumět tomu, čeho je konkrétní dítě schopno dosáhnout v jednotlivých stádiích vývoje. Proto je důležité před zahájením vyhodnocování situace dítěte:

- vymezit vývojové oblasti, které budou vyhodnocovány,
- naplánovat, jakým způsobem budou měřeny pokroky dítěte,
- zajistit respektování věku a stádia vývoje dítěte,
- vymezit a vyhodnotit informace, které by mohly sloužit jako základ v plánování dalších postupů.

V praxi to znamená zaměřit se a sledovat níže uvedené oblasti:

Zdraví

- Zdravý růst a vývoj dítěte, zajištění fyzického a psychického blaha dítěte.
- Vliv genetických faktorů.
- Péče o zdraví dítěte.
- Vhodná výživa.
- Tělesná aktivita.
- Potřebná očkování.
- Pravidelná péče o zuby a zrak.
- V případě starších dětí rady a informace o sexuální výchově a o riziku zneužívání psychoaktivních látek.

Vzdělání (rozumový vývoj dítěte od narození)

- Příležitost ke hrám a k setkávání s ostatními dětmi.
- Zajištění přístupu ke knihám.
- Získávání dovedností a zájmů.
- Možnost zažít úspěch, dosáhnout svých cílů.
- Zájem rodičů o vzdělávání dítěte, jeho pokroky a úspěchy, včetně znalostí specifických vzdělávacích potřeb dítěte.

Emoční vývoj a vývoj chování

- Přiměřené emoční reakce dítěte a reakce v oblasti chování vůči rodičům, později vůči okolí.
- Charakter a kvalita časných vazeb.
- Temperament.
- Schopnost adaptace na změny.
- Reakce na stres.
- Sebekontrola.

Identita

- Prohlubující se vnímání sebe sama jako samostatné a hodnotné osoby.
- Pohled dítěte na sebe, na vlastní schopnosti.
- Sebeúcta.
- Přijetí vlastní individuality (příslušnost k etniku, náboženství, věk, pohlaví, sexualita a případné postižení).
- Přijetí rodinou, sociální skupinou i širší společností.

Rodinné a sociální vztahy

- Rozvoj empatie, schopnosti vidět věci očima jiných.
- Stálé citové vazby s rodiči či pečovateli.
- Vztahy se sourozenci a ostatními blízkými.
- Věku odpovídající narůstající potřeba přátelství s vrstevníky a s ostatními významnými osobami v životě dítěte.

Sociální prezentace

- Porozumění jak je vzhled, chování a případné postižení vnímáno okolím a jak si tím lidé vytvářejí určitý dojem.
- Oblečení odpovídající věku, kultuře, pohlaví a náboženství.
- Čistota a osobní hygiena.
- Možnost získání rad od rodičů či pečovatelů, jak si poradit a jak se chovat v různých sociálních situacích.

Schopnosti péče o sebe sama

- Nabytí praktických, emočních a komunikačních schopností potřebných k rostoucí nezávislosti.
- V mladším věku: získání praktických dovedností sám se obléknout a najít se.
- Ve starším věku: získání sebedůvěry a praktických dovedností, jak se zapojit do aktivit probíhajících mimo rodinu, prohlubování osamostatňování.
- Osvojení si způsobů řešení sociálních problémů.

(B) DIMENZE RODIČOVSKÝCH SCHOPNOSTÍ

Pro vývoj a zdraví dítěte jsou nezbytné schopnosti rodičů postarat se o jeho základní potřeby. Tyto schopnosti je nutné hodnotit s ohledem na strukturu a fungování rodiny, včetně zjištění jak funguje partnerský vztah mezi rodiči a jakou roli při plnění potřeb dítěte hraje každý z rodičů zvlášť. Neměly by se také opomíjet interakce s dalšími osobami, které mají pro dítě význam.

V praxi to znamená zaměřit se u rodičů a blízkého okolí dítěte na:

- reakce na dítě a jeho chování;
- způsob, jakým reagují na potřeby dítěte;
- pochopení těchto potřeb a vývojových etap dítěte;
- vliv dítěte na rodiče, kvalita vztahu dítě – rodič;
- možný vliv obtíží rodičů na jejich rodičovské schopnosti;
- schopnost rodičů čelit potížím;
- vliv jejich minulých zkušeností;
- schopnost přijmout podporu a pomoc;
- schopnost adaptace a změny.

Základní péče

- Zajištění fyziologických potřeb dítěte a zdravotní péče o dítě.
- Zajištění zdravé výživy, tepla domova, čistého a vhodného oblečení, osobní hygieny dítěte.

Zajištění bezpečí

- Ochrana dítěte proti fyzickému i psychickému ublížení a proti nebezpečí, které může hrozit doma i mimo domov.
- Ochrana dítěte před kontaktem s nebezpečnými osobami (včetně nebezpečných dětí) a před sebepoškozováním.

Citová vřelost

- Naplňování emocionálních potřeb dítěte, ujišťování o jeho vlastní hodnotě a pomoc při přijetí vlastní kulturní a rasové identity.
- Možnost navázání bezpečných, stabilních a emočních vazeb s významnými dospělými v životě dítěte.
- Adekvátní fyzický kontakt, podpora a mazlení s dítětem projevující respekt, oceňování a povzbuzování dítěte.

Stimulace

- Podpora vzdělávání dítěte a jeho intelektuálního rozvoje povzbuzováním a přiměřenou kognitivní stimulací.
- Podpora sociálních kontaktů dítěte.
- Podpora rozumového vývoje a rozvoje možností (potencí) dítěte prostřednictvím interakcí s okolím, komunikací (případné respektování jazyka dítěte), hraním her s dítětem a využíváním dalších možností ke vzdělávání.
- Umožnění dítěti zažít úspěch, zajištění pravidelné školní docházky či vhodné alternativy, pomoc dítěti při zvládnání těžkostí v životě.

Vedení a omezení

- Naučit dítě regulovat své emoce a chování s cílem vyrůst v nezávislého dospělého jedince, který se řídí podle vlastního hodnotového systému a je schopen vycházet se svým okolím.
- Klíčový úkol rodičů či vychovatelů spočívá v poskytování pozitivního vzoru chování, kontroly emocí a vytváření mezilidských vztahů.
- Vedení dítěte spočívá v poskytování hranic, tím si dítě osvojuje sociální chování a vytváří si (zvnitřňuje si) vlastní svědomí a vlastní systém morálních hodnot.
- Pomoc při řešení sociálních problémů, ovládnání vzteku, učení se ohleduplnosti vůči okolí a sebedisciplíně.

Stabilita

- Zajištění dostatečně stabilního rodinného prostředí pro zdravý vývoj dítěte a pro vytvoření pevné a bezpečné vazby k primárnímu pečovateli (pečovatelům).
- Bezpečná vazba by neměla být narušena, spočívá v poskytování stálé emoční podpory dítěti a v předvídatelných reakcích na chování dítěte.
- Zároveň by však rodičovské reakce měly pružně reagovat na pokrok ve vývoji dítěte.
- Udržování kontaktů dítěte s významnými členy rodiny a ostatními dospělými.

(C) DIMENZE RODINNÝCH FAKTORŮ A PROSTŘEDÍ

Je důležité si uvědomit, že výchova dítěte neprobíhá ve vakuu. Dítě je ovlivňováno nejen nejužší rodinou, ale také širší rodinou a sociálním okolím, ve kterém se nachází. Zároveň se všichni členové rodiny ovlivňují navzájem a to jak pozitivně, tak i negativně. Velmi důležitý vliv na kvalitu života dítěte mají jeho sourozenci. V případě, že se o dítě stará větší počet pečovatelů, je důležité pracovat se všemi.

Rodinná historie a fungování rodiny

- Zahrnuje genetické i psychosociální faktory.
- Vliv osob žijících v domácnosti a jejich vztah k dítěti.
- Významné změny v rodině.
- Zkušenosti rodičů z jejich dětství.
- Chronologické uspořádání významných životních událostí členů rodiny a dopadů na rodinný systém.
- Vztahy sourozenců a jejich vliv na dítě.
- Slabé a silné stránky rodičů (včetně chybějícího rodiče).
- Vztah rodičů žijících odděleně.

Širší rodina

- Koho dítě považuje za členy širší rodiny?
- V úvahu připadají příbuzné i nepříbuzné osoby, členové širší rodiny, i když nejsou přítomní.
- Jakou roli hrají tyto osoby ve vztahu k dítěti a k jeho rodičům a v čem konkrétně se jejich role projevuje?

Bydlení

- Má bydlení základní vybavení odpovídající potřebám dítěte a ostatním členům rodiny? Je vhodné také případně pro handicapovaného člena rodiny?
- Mezi základní vybavení patří voda, topení, sanitární vybavení, základní vybavení kuchyně umožňující vařit, vhodné podmínky pro klidný spánek.
- Čistota bytu/domu, udržování základní hygieny a zajištění bezpečnosti v bytě/domě.

Zaměstnanost

- Kdo pracuje v domácnosti a kdo pracuje mimo domácnost? Jaký možný dopad to má na dítě?
- Jak je zaměstnání nebo naopak nezaměstnanost členů domácnosti vnímána ostatními členy rodiny a jaký to má dopad na vztahy s dítětem?
- Má dítě zkušenosti se zaměstnáním a jaké na něj mělo dopady?

Příjem

- Jaký je příjem rodiny za určitý časový úsek?
- Dostávají členové rodiny všechny dávky, na které mají nárok?
- Pokrývá příjem rodiny potřeby členů rodiny?
- Jakým způsobem rodina hospodaří?
- Má rodina finanční problémy, které by ovlivňovaly dítě?

Sociální integrace rodiny

- Prozkoumání širšího sociálního okolí dítěte (včetně sousedství a přátel) a jeho vlivu na rodinu a dítě.
- Rozsah rodinné integrace či izolace od okolí, kontakt dítěte s vrstevníky, kontakty s přáteli a sociální síť rodiny.

Občanské vybavení

- Vybavení a služby nacházející se v okolí bydliště rodiny včetně jejich dostupnosti.
- Patří sem primární lékařská péče, zdravotní střediska, mateřská centra, školka, škola, kostel, meziměstská a městská hromadná doprava, obchody, sportovní a zájmové vyžití, dětská hřiště.
- Potřebné zařízení a služby i pro handicapované členy rodiny.

ZPRÁVA O VYHODNOCENÍ SITUACE DÍTĚTE

Informace jsou dále uchovávány a sdíleny prostřednictvím shrnující „Zprávy“. Důležitou vlastností Zprávy je akt, že všechny informace jsou založeny na důkazech a dohledatelných zdrojích informací. Následující tabulka je takovým příkladem formuláře, do nějž lze zprávu zaznamenat.

Zjednodušený příklad formuláře:

Jméno, datum a místo narození	
Stávající místo pobytu	
1. Vývojové potřeby dítěte Sociální, emocionální, fyzický stav dítěte	Zdroje informací (osoby, metody, důkazy, odkazy na přílohy)

Zdraví:	
Vzdělání:	
Emocionální vývoj a chování:	
Identita:	
Vztahy v rodině a další sociální kontakty:	
Chování navenek:	
Schopnost postarat se o sebe:	
2. Kapacita biologických rodičů pečovat o dítě	Zdroje informací (osoby, metody, důkazy, odkazy na přílohy)
Základní péče:	
Zajištění bezpečnosti:	
Citová vřelost:	
Schopnost dávat dítěti vhodné podněty a stimulovat jeho rozvoj:	
Stanovení a uplatnění hranic:	
Stabilita:	
3. Širší rodina a prostředí	

	Zdroje informací (osoby, metody, důkazy, odkazy na přílohy)
Rodinná historie a celkové fungování rodiny:	
Širší rodina:	
Bydlení:	
Zaměstnanost:	
Příjmy rodiny:	
Sociální integrace rodiny:	
Využití podpory státu (dávky):	

Mgr. Klára Vítková Rulíková v. r.
ředitelka odboru rodiny a dávkových systémů